

Šmarjeta

Mučenje in umor Stanka Grahuta 1. del

V. M., foto: arhiv Demokracije

Spomladi je v Šmarjeti izšel dalj časa pričakovan zbornik, eden najboljših krajevnih zbornikov v zadnjih letih pri nas, v katerem je prvič po mnogih desetletjih objektivno prikazana zgodovina tega območja.

Zbornik z naslovom *Šmarjeta in Bela Cerkev skozi stoletja* sta uredila dr. France Cvelbar in dr. Stane Granda, izdala pa Domoznansko društvo Šmarjeta in Založba Goga iz Novega mesta. Vsebinsko zbornika je tako rekoč popolno nasprotje druge knjižice, ki jo je sredi osemdesetih let izdal Dolenjski muzej v Novem mestu. Pod naslovom *Šmarjeta pri Novem mestu v narodnoosvobodilni vojni 1941–1945* jo je napisal Vlado Jurančič, v njej pa je na 126 straneh napisana komunistična pravljičica, v kateri avtor konstruira »narodnoosvobodilno vojno«, tu in tam pa kot izrazite negativce prikaže nekatere ljudi, ki jih je ta

»vojna« umorila, zraven pa jih še označila za izdajalce.

Izogibanje imenom Ne samo zaradi tega se bomo v tem zapisu dotaknili problematike teh »izdajalcev«, saj si sedemnajst let po koncu komunističnega režima vendarle zaslužijo vsaj nekaj pozornosti. Posledice njihovega »izginotja« se namreč v Šmarjeti – ta je bolj znana po bližnjih Šmarjeških toplicah – čutijo še danes. Pri nas še vedno ni v navadi, da imenujemo osebe, ki so med vojno in po njej povzročile silne zločine nad ljudmi. Ponavadi za njihovo žrtev še vedno rečemo »bil je ubit« ali če so požgali grad, »bil je požgan«.

Imena storilcev so nedotaknjena kljub 65 letom, ki so potekla od dogodkov. To veliko pove tako o njih oziroma politični združbi, ki so ji pripadali (komunisti), in tudi o tistih, ki so bili njihove žrtve. V vsaki normalni družbi bi po tako dolgem obdobju, ki je poteklo od dogodkov, imeli številne doktorske disertacije o teh dogodkih, o zločinski naravi nekega gibanja, o njegovih nosilcih in žrtvah (tu mislim predvsem na psihologijo terorja in žrtev). Pri nas, v naši toliko poudarjeni znanosti pa to ne obstaja.

Imena storilcev Poglejmo torej nekaj podatkov o dogajanju v Šmarjeti in Beli Cerkvi med

vojno. Najprej imena krivcev in storilcev zločinov iz leta 1942: Dušan Švara, komandant Krškega odreda (ki je vodil tudi pobje ranjencev na Turjaku septembra 1943), Nace Majcen, politični komisar Krškega odreda, Ivan More-Žan Rome, komandant drugega bataljona Dolenjskega odreda, Filip Tekavec-Gašper in Dušan Bravničar, prvi komandir, drugi politični komisar čete v drugem bataljonu Dolenjskega odreda, Zoran Dobravc, prvi komandant bataljona narodne zaščite v Šmarjeti, njegov naslednik, Franc Videčnik, član rajonskega odbora OF in komandant bataljona narodne zaščite v Šmarjeti, Leopoldina Jurančič,

politična komisarka tega bataljona, še prej pa sekretarka rajonskega odbora OF v Šmarjeti, Franc Karlovšek, član rajonskega odbora OF v Šmarjeti (slednja so Italijani ustrelili 28. septembra 1942 pri Semiču), Viktor Avbelj-Rudi, Lado Ambrožič-Novljan, Stane Potočar-Lazar, Franc Kres-Čoban, če omenimo le najvidnejše. Vsa ta imena in njihova vloga so jasno prikazani v obeh omenjenih knjigah. Tisti, ki poznajo partizanstvo in komunistično revolucijo na Slovenskem, dobro vedo, kdo so. Prav vsa se nam danes kažejo z raznih spominskih plošč in spomenikov, pri čemer tisti, ki gmotno živijo iz njihove dediščine, ves čas Slovence opozarjajo, naj ne bomo »revanšisti«, »revizionisti«, »spreminjevalci zgodovine« in uničevalci spomenikov. Naj torej pustimo »zgodovino«, se pravi komunistično-partizanske zločine, pri miru.

»Ljudska oblast« In zdaj njihove žrtve, predvsem tiste iz leta 1942. Ker leži Šmarjeta zunaj glavnih cest, v njej, razen nekaj dni čisto na začetku vojne, ni bilo okupatorjevih postojank. To je komunistom omogočilo, da so si na tem območju organizirali t. i. osvobodeno območje. Ko so konec aprila izvedeli, da se bo graščak Anton Ulm 24. aprila izselil iz gradu Klevevž in odšel v Nemčijo (odselil se je na Koroško), so partizani v noči na 24. april izvedli »preskrbovalno akcijo«, kar pomeni, da so izropali grad: odgnali so živino ter zažgali dva osebna avtomobila. Nekaj kasneje so se v izpraznjen grad vselili partizani, tam uprizorili grofovsko življenje in se šli »ljudsko oblast«.

Junija 1942 so organizirali volitve v »narodnoosvobodilne odbore«, »razlastili« graščinsko posest in jo razdelili okoliškemu prebivalstvu, predvsem svojim simpatizerjem. Graščinsko posestvo je obsegalo 384 ha, od tega 303 ha gozdov. Zanimivo je, da gozdov niso delili, ker so s tem hoteli preprečiti nenadzorovano sečnjo. V resnici so mislili na to, da bodo po vojni gozdove sami zaplenili. Toda skupaj z gozdovi so mnogim ljudem, ki so jim leta

1942 podelili zemljo, to po vojni odvzeli. Najprej so kmetje to zemljo štiri vojna leta obdelovali in hranili partizane, po vojni pa so še pet let morali oddajati »obvezno oddajo«. Deset let so torej hranili komunistično organizacijo, potem pa so mnogim zemljo vzeli in ustanovili »kmetijsko-obdelovalno zadrugo«.

Naj poudarimo, da so bile »volitve« t. i. narodnoosvobodilnih odborov, »razlastitev« zemlje in podeljevanje te zemlje najbolj čista oblika komunistične revolucije. Komunisti in partizani so jo v Šmarjeti izvajali že junija 1942, po vsej Sloveniji pa po vojni.

Ko je italijanska vojska na koncu svoje poletne ofenzive prišla tudi v te kraje in so se partizani morali umakniti, je 19. oktobra 1942 prvi bataljon Vzhodnodolenjskega odreda zažgal grad Klevevž. Zgorel je eden najlepših gradov na Dolenjskem. Neznansko uničenje. Danes je prostor, kjer je stal nekoč mogočen grad, popolnoma zaraščen.

Dvorišče gradu Klevčevž

Partizansko »sodišče« Na gradu Klevevž so imeli partizani svoje »sodišče«, kjer so ljudi, ki so jih prej ugrabili na domovih, »zasliševali« in »obsojali« na smrt. Jurančič je o tem v svoji partizanski knjigi napisal le nekaj vrstic. Zapisal je, da so partizani v začetku junija 1942 aretirali tri ljudi: »Furlan in Ajdnik sta bila sredi junija 1942 od štaba Krškega odreda /poveljevala sta mu Ivan More in Nace Majcen, op. pisca/ obsojena na smrt in ustreljena, medtem ko so Stanka Grahuta takrat izpustili.«

O grozovitem umoru Stanka Grahuta (rojen je bil leta 1915,

doma pa iz Gorenje vasi pri Šmarjeti) je zapisal: »Nekaj dni pred prihodom belogardistov v Šmarjeto so partizani ponovno aretirali Stanka Grahuta iz Gorenje vasi. To so storili na podlagi poročila organizatorjev bele garde iz Novega mesta z dne 4. avgusta 1942, ki ga je prestregla varnostnoobveščevalna služba

OF (VOS). V njem so sporočali svojemu vodstvu v Ljubljano, da so partizani odpeljali in ubili njihovega organizatorja Stanka Grahuta iz Šmarjete. Toda takrat, julija 1942, je bil Grahut samo aretiran in pozneje izpuščen. Na podlagi prestreženega poročila, iz katerega so povzeli, da gre v resnici za belogardističnega

Grad Klevevž pred partizanskim požigom

Ruševine Klevčevža po požigu

Prostor, kjer je stal grad Klevevž, je danes zaraščen.

► organizatorja, je bil Stanko Grahut obsojen na smrt in 31. avgusta 1942 na Selah pri Zburah justificiran (usmrčen). Zaradi nenadnega prodora belogardistov v Šmarjeto in zaradi določenega osebnega sovraštva, ki je izviralo še iz predvojnih let, je bil Grahut usmrčen na nehuman način. To je povzročilo med domačim prebivalstvom precejšen nemir in razburjenje.»

Monopoliziranje zločinstva

Jurančič je termine, kot so »nehuman način«, »precejšen nemir« in »razburjenje«, moral zapisati. V resnici je ta grozoviti umor izbil sodu dno. Že prejšnji umori (omenili jih bomo v nadaljevanju) so ljudem, ki so prej podpirali partizane – predvsem

na podlagi njihove propagande –, odprli oči. Zdaj so mnoge ljudi naredili za svoje smrtne sovražnike. Naj še omenimo, da je Jurančič Grahutovo politično usmerjenost in delo obravnaval kot nekaj zločinskega in da so ga partizani zato »obsodili« na smrt. V resnici sta bila zločinska miselnost in delovanje komunističnih partizanov. Stanko Grahut in drugi protirevolucionarji so se lahko organizirali, kakor so se hoteli (če so se komunisti lahko, kakor so se hoteli, so se prav tako lahko tudi vsi drugi!), poleg tega pa so se dejavno organizirali predvsem kot reakcija na komunistično uničevalno dejavnost. Pri nas še danes nekateri pišejo, da so se med vojno lahko organizirali samo komunisti (par-

tizani), drugi pa se ne bi smeli. Kot gre za monopoliziranje odnosa do antifašizma, gre tudi za monopoliziranje organiziranja (tudi odporništva).

Krški odred V zborniku *Šmarjeta in Bela Cerkev skozi stoletja* je njegov urednik dr. France Cvelbar na koncu objavil kratek spominski zapis o dogajanju v Šmarjeti med vojno in po njej. Naj povzamemo nekoliko daljši odlomek o dogajanju leta 1942.

»OF je postavila izven zakona vse, ki bi poskusili organizirati odpor proti okupatorju samostojno. Za sovražnike niso bili proglašeni samo tisti, ki so že pred vojno javno nastopali proti komunizmu, ampak tudi tisti, ki so se poskušali okupatorju upreti na svoj način. Čiščenje so prepustili posameznikom z zločinskimi nagnjenji, ki so marsikatero zverinstvo opravili tudi na svoj račun, vendar jim je kritje dajalo revolucionarno nasilje. Tako je bilo v Sloveniji pobitih (mnoge so zverinsko mučili) nad 400 ljudi, preden so se organizirali vaški stražarji in se postavili v bran za ogrožena svoja in tuja življenja.

Poleti 1942 smo zvedeli, da imajo partizani v Klevevžu (Krški odred) svoje sodišče, ki obsoja na smrt cigane in berače, ki jih obtožijo vohunjenja, pa tudi druge. Iz tistega časa je tam še vedno grobišče. Takrat so izvršili strašen zločin nad družino Franca Furlana, upokojenega orožnika iz Kronskega. V gozdu Kostanovlje so najprej (24. julija 1942) vpričo mladotnega sina več ur mučili očeta in nazadnje usmrtili oba. Dva dni zatem so na istem kraju usmrtili še nosečo ženo oziroma mamo Marijo. Od doma so jo odpeljali skupaj z dveletnim sinom, vendar so ji pred usmrtniško iztrgali otroka iz rok in ga vrnili stari materi. Straža, ki je vodila Marijo, se je po pripovedovanju domačih ustavila tudi na našem dvorišču. Takrat je imela Marija otroka še s seboj, nihče pa ni slutil, da jo peljejo v smrt.

Brata Jože (sedi) in Avgustin Ajdnik iz Bele Cerkve. Partizani so Jožeta umorili julija, Avgustina pa novembra 1942.

Umor Furlanovih Pozneje, vendar preden je starejši sin Drago Furlan med vojno starše in brata prekopal na novomeško pokopališče, sem bil na njihovem grobu v Kostanovljah. Drago, poznali smo ga pod imenom Oran, je leta 1944 postal poveljnik domobranske čete v Novem mestu. Padel je marca 1945 v spopadu s italijansko partizansko brigado.

Govorica o umoru Furlanove družine je prodirala med ljudi le počasi, delno tudi zato, ker so ga izvršili skrito v gozdu. Novica o zločinu nad našim sovaščanom Stankom Grahutom, ki so ga 28. avgusta 1942 partizani strašno mučili in umorili v skalovju pod Selami nad Humom (kake četrte ure stran od groba Furlanovih), pa se je kot blisk razširila po šmarješki okolici in je vplivala na ravnanje ljudi vse do konca vojne in še naprej.

Stanko je bil sedemindvajsetleten samski kovač. Pri njem sem bil v šivalnici kak mesec pred njegovo smrtjo. Ne vem, ali sem šel k pomerjanju ali so me poslali iskati kaj dokončanega. Spominjam se, da je v šali razlagal (verjetno je bil kdo še zraven), kako v Šmarjeti pripravljajo igro in bo on (ali nekdo drug) v njej rekel: 'Samo za denar teče jezik moj kot šivalni stroj'. Seveda je bil on daleč od tega, da bi živel samo za denar.

Umor Stanka Grahuta Partizani so imeli Stanka zaprtega v Klevevžu nekaj dni že v začetku julija, vendar so ga oprostili in izpustili. Danes vemo (glej *Zaveza*, št. 32, str. 17), da obstaja (nedokončan) zapisnik tedanjega zasliševanja in da so imeli zaprtih tudi več mož in fantov iz Bele Cerkve. Predvsem so iskali podatke o udeležencih sestanka Slovenske legije, ki je prav tako kot partizani imela v načrtu upor proti okupatorju, vendar pozneje, v primernejšem trenutku. Sestanek naj bi bil v bližini sv. Ane pri Mirni Peči. Po zaslišanju so tri izmed zaslišancev iz Bele Cerkve (Ajdnika, Gričarja in Klobučarja) mučili in usmrtili, ostale pa izpustili.

Stanka Grahuta so pred mučenjem in usmrtniško proti koncu avgusta zaprli v Klevevško kovačnico, v neposredni bližini katere je bilo partizansko sodišče. Kot se

Spominske plošče v Šmarjeti

spominjam, se je po prvem zaslišanju in zaporu Stanko zadrževal doma in se torej ni čutil krivega ali ogroženega.

Preden pa so ga mrtvega pripeljali domov, smo zvedeli, da je med mučenjem strašno kričal in klical na pomoč mamo. Kričanje so slišali vaščani v vas Strmico preko doline Radulje in o tem obvestili njegove domače.

Moč strahu Ko so Stanka pripeljali domov na dvorišče, je njegova mama izvila iz sebe tak krik in vpitje, da se je slišalo do našega doma, čeprav je razdalja preko 500 metrov. Hitro sem stekel preko doline do Grahutovih in videl na vozu razmesarjenega, krvavega in delno s listjem oblepljenega Stanka. O pogrebu in posledicah tega zločina za partizanstvo v okolici Šmarjete zvemo iz dokumenta, ki ga je obveščevalna služba pri Okrožnem odboru OF za Novo mesto poslala glavnemu poveljniku Slovenskih partizanskih čet 3. septembra (glej *Črne bukve*, Ljubljana 1944). Poročilo najprej pove, da je Grahuta neki partizan rezal, tako da je kričal

na pomoč, nato pa pravi: 'Ljudje so ob mrtvaškem odru glasno izražali svoje ogorčenje, višek pa je doseglo na dan pogreba v Šmarjeti na pokopališču. Ljudi in vencev je bilo, kot še ob nobenem pogrebu v Šmarjeti ne. Udeleženci so vpili 'ravbarji' in podobno, misleč pri tem partizane. Razpoloženje ljudi v Šmarjeti in okolici 2 h daleč je tako, da skoro nihče ne odzdravi partizanu'.

Ko so ljudje ugotovili, da teror v Klevevžu, mučenje in umor Stanka Grahuta niso osamljeni primeri, ampak se dogajajo po vsej Ljubljanski pokrajini, je v ljudeh zavladal strah. Tudi otroci smo ga čutili. Podnevi smo se vsi skupaj počutili še nekoliko varne, noči pa smo se bali. Vsa vrata so bila skrbno zaklenjena. Napeto smo pričakovali, kdaj bo potrkalo. Tudi do zadnjega zrna izpraznjene kašče pri tistih hišah, kjer so imeli koga pri vaških stražarjih, ali pa tistih, ki so bili pri partizanih slabo zapisani, smo se bali, saj nismo vedeli, kdo bo naslednji na vrsti. Tako dr. France Cvelbar. ■

Konec prihodnjič

28. srečanje Prijateljev Radia Ognjišče

ob 800-letnici rojstva sv. Elizabete
v nedeljo, 8. julija 2007,
v Slovenj Gradcu

ob 10h sv. maša škofa Petra Štumpfa, po njej veselo druženje

Srečamo se
v Slovenj Gradcu!

Vabljeni!

RADIO OGNJIŠČE